

ЎЗИНИ-ЎЗИ АНГЛАШНИНГ ЎСМИРЛИК ДАВРИДА РИВОЖЛАНИШИ.

Усманова Севара Акмаловна

ТДПУ II-боскич магистранти

Ўсмирлик даври 10-11, 14-15 ёшни ташкил этади. Хозирда усмирлик ёшига утиш асосан 5-синфдан бошланади. "Энди у бола эмас-у, хали катта ҳам эмас" – бу формула усмирлик даврини билдиради. Бу ёшда ўсмир ривожда кескин ўзгаришлар руй бера бошлайди. Бу ўзгаришлар физиологик ва психологик ўзгаришлардир. Физиологик ўзгариш жинсий етилишнинг бошланиши ва бу билан боғлиқ равишда танадаги барча аъзоларнинг мукамал ривожланиши ва ўсишидир.

Ўсмирлар ўзларини катталардек тутишга ҳаракат қиладилар. Улар ўзларининг лаёкат, қобилият ва имкониятларини маълум даражада ўртоқлари ва ўқитувчиларга курсатишга интиладилар. Бу ҳолатни оддий кузатиш йўли билан ҳам осонгина кўриш мумкин. Ўсмирлик ёшига хос бўлган психологик хусусиятларни ўргана туриб, ўсмирлар шахсининг шаклланиб, ривожланиб, қомолотга эришиш йўллари ва унга таъсир этадиган биологик ва ижтимоий омилларнинг бевосита таъсирини тушуниш мумкин. Бу даврда ўсмир бахтли болалик билан хайрлашган, лекин катталар ҳаётида хали уз ўрнини топа олмаган ҳолатда бўлади.

Ўсмирлик даврида етакчи фаолият- бу ўқиш, мулоқот ва меҳнат фаолиятидир. Ўсмирлик даври мулоқотнинг асосий вазифаси бу дўстлик, ўртоқликдаги элементар нормаларини аниқлаш ва эгаллашдир.

Ушбу босқичдаги

ривожланишнинг асосий натижалари:

- ўз руҳий ҳолати ҳақида ўйланиш;
- ўзининг МЕН образини шаклланиши;
- ўзининг индивидуаллигини, ўзига хослигини англаш;
- дунёқарашнинг вужудга келиши;
- ҳаётини режаларнинг пайдо бўлиши;

Бу жараён ичкаридан ташқарига боради: ўзининг “МЕН”ини топишдан уни ҳаёт фаолиятининг турли кўринишларида амалга оширишгача. Бу босқичдаги асосий натижа сифатида ўсмирнинг катталарни ички позициясини эгаллашга, ўзини жамият аъзоси сифатида англашга, ўзини дунёда аниқлаш, яъни ўзини ва ўзининг имкониятларини ҳаётдаги ўз ўрни ва вазифалари билан биргаликда тушунишга бўлган ишқитиёқини шархлашидир.

Босқичнинг ютуқлардан бири – ўз-ўзини англашнинг янги даражаси. Илк ўсмирликнинг асосий психологик муваффақияти – ўзининг индивидуал бутун ва ноёб ички дунёсини очиши. Ўсмирлар ва қизлар ўзларини шахсий назар ва баҳолари бор, ўз фикрлари, ҳис-туйғу ва кечинмалари дунёсига эга, бошқа шахсларга ўхшамайдиган, бетакрор шахс сифатида англашади. Атрофдаги одамлар орасида мустақкам ўрнашиб олиш истаги (ўзини турли шаклларда: ҳаракатланиш, гапириш, кийиниш услубида; ҳаёт воқеаларини, адабиёт ва санъат асарларини ўзига хос баҳолашда; ўзгача ибораларда; ҳамма томонидан қабул қилинган баъзи мазмунларни қабул қилмаслик) шу ердан.

Ўзгариб қолган, ўзига бўлган муомала, ўзининг ўзгачалигини англаш ўзига бўлган қизиқиш ва ўзин ўрганшга бўлган интилиш билан уйғунлашади. Ўзининг руҳий ҳолати ҳақида ҳаёл суриш, характернинг, ироданинг, кечинмаларнинг ўзгачалигининг намоён бўлишини сезиш қобилияти, пайдо бўлаётган хоҳиш ва интилишлар табиатини тушуниш - шу ердан.

Ўзини англашдаги марказий психологик жараён – шахсий бетакрорликни, индивидуал ўзига ўхшашликни, бирликни шакллантириш. Ўзини индивидуал шахс сифатида ўрганиш келгусида умр кечирадиган ижтимоий дунёсини ўрганиш билан чамбарчас боғлиқ. Ўзини таҳлил қилиш ижтимоий-маънавий ўзини аниқлашнинг элементи айланади. Ўзини ўзи таҳлил қилиш, ўсмирнинг аксарият ҳаётини режалари каби, кўпинча ҳақиқатдан йироқ бўлади.

Ўзига берилган баҳо кўпинча психологик ҳимоя воситаси бўлиб хизмат қиладди. Ижобий МЕН образига эга бўлиш хоҳиши дамба-дам ўзининг ютуқларини кўпайтириш ва ўзининг қамчиликларини

камайтиришга ундайди. Умуман олганда, ўзига берилган баҳолар адекватлилиги вақт ўтган сари кўтарилади.

Ўсмирлик даври – ўзини-ўзи аниқлаш даври. Ўзини-ўзи аниқлаш – ижтимоий, шахсий, касбий, маънавий – ўсмирлик ёшининг асосий вазифасини ташкил қилади. Ўзини аниқлаш жараёни тубида келажакдаги фаолият соҳасининг танлови ётади. Аммо касбий аниқланиш ижтимоий ва шахсий аниқланиш вазифалари, ким ва қандай бўлмоқ? саволларига жавоб қидириш, шунингдек ҳаётий ютуқларни аниқлаш, келажакни лойиҳалаштириш билан уланган. Ижтимоий аниқланиш ва ўзини излаш дунёқарашнинг шаклланиши билан узлуксиз боғланган.

Ўсмирлик – дунёқараш шаклланишининг ҳал қилувчи босқичи. Ҳаётнинг бу даврида инсонда дунёга қарашларнинг изчил системасини тузиш, дунёда ўз ўрнин топиш эҳтиёжи пайдо бўлади. Ўсмир ҳам ўзининг борлиги мазмунини, ҳам бутун одамзоднинг истиқболларини ёритиб бера оладиган формула қидиради.

Ўсмирлик танқислиги экзистенциал танқислик (ҳаёт мазмуни танқислиги) билан биринчи маротаба тўқнаш келадилар. Танқисликни ечими учун ташқи ва ички воситаларнинг йўқлиги наркомания, алкоголизм каби ривожланишнинг негатив вариантларига, танқисликни эплай олмасликнинг сўнгги формаси эса суиқасдга олиб келади.

Жинсий етилиши ўсмирнинг бу ёшидаги хулқ-атворида асосий биологик восита сифатида таъсир ўтказди. Социал омиллар эса куйидагилардир. Кичик мактаб ёшидан ўрта мактабга ўтиш яқка ўқитувчи раҳбарлигидан кўпчилик ўқитувчилар тасаруфига ўтиш ва мулоқотдаги ўзгаришлар ижтимоий фойдали ишларни кенгайтириб бориш мустақил ва амалий ишларни кўпроқ бажариш шу билан бирга болани оиладаги ўрни ҳам ўзгаради. Ушбу ўзгаришлар таъсирида болалар жисмоний ва аклий имкониятларини ўсиб бориши муносабати билан ўзларига кўпроқ ишона бошлайдилар. Бу фазада инсоннинг ўзига бўлган баҳоси унинг ҳаракати ва фаолиятига бўлган реакциясига боғлиқ. Ўзини ва ўз имкониятларини тушуниш ва ўрганиш; ўз истеъдодини топиш; мустақилликка, мустақил ҳаётга интилиш учун турли хил ҳолатларда ўзини намоён қилишга интилади, ўзини катта ва кенг ҳуқуқли деб англайди.

Хулосага килиб, ўсмирлик ўз-ўзини англашида фаол ривожланиш рўй беради дейиш мумкин: ўсмирликда ўзига муносабат, ўзига бўлган қизиқиш, ўзини ўрганиш, МЕН-образи ва бошқалар каби ўз-ўзини англашнинг аспекти шаклланади.

5-6 синф ўқувчиларига синфдаги ўзи эгаллаган мавқеига катта эътибор бериш хусусияти хос.

Айниқса, 6-синфдан бошлаб ўқувчилар ўз ташқи қурулишларига, шунингдек, қарама-қарши жинсдаги болалар билан узаро муносабатларига эътибор бера бошлайдилар.

7-синф ўқувчиларида эса узлаётларини ривожлантиришга хос қизиқиш юзага келади.

8-синф ўқувчилари эса мустақиллик, ўзига ҳослик, дустлик ва уртоқлик билан боғлиқ буладиган шахсий хислатлар юқори баҳоланади.